

Lesbrief VO

Goes: Stadsverdediging

Het begin

Hoewel er al in de Romeinse tijd mensen op de Zeeuwse eilanden woonden, begint ons verhaal rond het jaar 800 na Christus.

De eerste bewoners in het gebied waar nu Goes ligt waren waarschijnlijk schaapherders. De eerste woonkern bestond uit enkele huisjes met schaapskooien en veestallen langs de kreek de Korte Gos, waaraan Goes zijn naam dankt. Van verdedigingswerken was in die tijd nog geen sprake.

In de 9^e eeuw had het gebied, net als de rest van Nederland, te lijden onder de invallen door de Noormannen. Dat gold vooral voor Walcheren, waar ringwalburgen¹ ter verdediging werden aangelegd. Namen als Domburg, Middelburg en Souburg herinneren er nog aan. Op Zuid-Beveland waren zulke burgen of burchten er niet. In de 10^e en 11^e eeuw, toen in Europa de eerste nieuwe steden sinds de Romeinse tijd ontstonden, was het gebied dunbevolkt en was er geen noodzaak om het land te verdedigen, behalve tegen het water. Er werden hoogtes opgeworpen waarvan een deel later is gebruikt voor het maken van kasteelbergjes. Die hoogtes werden dan soms verder opgehoogd. Dat had een militair doel en was niet bedoeld om zich tegen het water te verdedigen. De eerste voorbeelden hiervan dateren uit de tweede helft van de 11^e eeuw.

Er werd een houten en later vaak een stenen verdedigingstoren opgezet. Eromheen kwam een gracht met een palissade². Binnen de palissade lag ook een terrein met een of meer boerderijtjes.

kasteelberg

¹ Ringwalburgen waren stukken land met een doorsnee van zo'n 100 tot 300 meter, met eromheen een ronde wal van aarde, 2 tot 4 meter hoog. In tegenstelling tot wat later gebruikelijk zou worden werden ringwalburgen niet permanent bewoond – het was een plek waar de bevolking ging schuilen als er gevaar was. Ringwalburgen ontstonden in de 9^e eeuw in Zeeland en aan de noordzeekust als verdediging tegen de Vikingen, toen Noor(d)mannen genoemd.

² Een palissade is een omheining gemaakt van een aaneengesloten rij houten palen die in de grond werden gestoken. Vaak werden ze aan de bovenkant in scherpe punten gesneden om indringers nog verder af te weren.

Het dorp Goes

In de 11^e en 12^e eeuw was er in Zeeland veel strijd binnen de lokale adel. Het is dan ook in deze tijd dat er veel kasteelbergjes worden gebouwd als verdedigingswerken. Later werden ze ook wel gebouwd als prestigeobject van rijke ambachtsheren.³

De Zeeuwse dorpen bestonden in de 12^e eeuw uit een aantal houten huizen met een kasteelberg, een kerk en een vaete.⁴ Dat gold eigenlijk ook voor Goes.

De belangrijkste ambachtsheren van Goes in de 12^e en 13^e eeuw waren de families Van Schenge en Van Borsele. De heren Van Schenge lieten een kasteelbergje met een houten mottekasteel⁵ bouwen op de plaats waar nu de katholieke kerk staat. Rond 1300 hebben de heren Van Borsele het vervangen door een stenen gebouw dat eerst Torenburg heette en daarna Slot Oostende. Het slot is genoemd naar de 15^e-eeuwse bezitter Jan van Oostende. Het was meer een woontoren dan een echt kasteel. Er heeft een gracht omheen gelegen, maar strategisch belang heeft Slot Oostende niet gehad. Later zijn er bijgebouwen aangebouwd waardoor het meer op een kasteel is gaan lijken (zie tekening hieronder).

Slot Oostende met bijgebouwen

De omwalling van de stad Goes

In juli 1405 gaf graaf Willem VI een oorkonde⁶ uit waarin hij Goes een stad noemde. Goes was nu een stad en dat gaf voordelen, maar ook nadelen. Een nadeel was dat Goes een vastgesteld aantal soldaten voor een afgesproken aantal dagen per jaar moest leveren aan de graaf.

Voordelen waren, dat Goes nu zelf misdadigers mocht berechten en dat de stad grachten mocht graven en poorten en muren mocht bouwen.

³ Een ambachtshere (of ambachtshere) was in de middeleeuwen een lage edele, die een gebied in bezit had van het formaat van een kleine moderne gemeente. Een ambachtshere stond onder een graaf, en mocht bijvoorbeeld binnen zijn gebied rechtspreken, maar niet in 'halszaken', ofwel zaken waarin de doodstraf kon worden uitgesproken ('hoge jurisdictie' genaamd) – daarvoor moest men naar de graaf. De titel kwam vooral in Zeeland en Zuid-Holland voor. Tot op de dag van vandaag is er een ambachtshere van Kloetinge.

⁴ Een vaete is een dorpsvijver die gebruikt werd als drinkplaats voor vee en als waterreservoir bij brand

⁵ 'Motte' is een Franse term voor een door mensen gemaakte heuvel.

⁶ In de middeleeuwen was een oorkonde een officieel stuk waarin afspraken tussen de adel onderling of tussen de adel en steden werden opgetekend. Aan een oorkonde kwam een lakzegel te hangen, en daarmee was het rechtsgeldig. Meestal werden met een oorkonde rechten, zoals stadsrechten of het recht tol te heffen, overgedragen aan een ander.

Jacoba van Beieren, die haar vader Willem VI had opgevolgd, had in 1417 bepaald dat Goes omwald moest worden. Zij had belang bij een goede verdediging van de steden en gebieden die haar trouw waren, omdat haar rechten op het graafschap door anderen werden aangevochten.⁷ In 1418 werd met de omwalling van de stad begonnen. Eerst werden er vesten of grachten gegraven. De Oostvest volgde deels de Versvliet (het verlengde van de Korte Gos). Aan de stadskant van de vesten kwam een aarden wal. Waar de wal laag was, werd er een muur op gezet. Op het kaartje hieronder is de muur in het noorden goed te zien.

De wallen werden op diverse plaatsen onderbroken door stenen torens en verdedigingswerken. Deze verdedigingswerken vinden we later terug als blokhuizen.⁸ Verder kwamen er stenen poorten: de Oostpoort in het noordoosten waar nu de Oostwal is, de 's Heer Hendrikskinderenpoort of Westpoort in het noordwesten bij de 's Heer Hendrikskinderendijk, de Zuidpoort (of Ganzepoort) in het zuidoosten waar nu nog de Stenen Brug ligt en de Koepoort in het zuiden in de buurt van de huidige Westwal.

Waar nu de ophaalbrug ligt, bij het begin van de Grote en Kleine Kade, lag de Oude Havenpoort. In 1635 kwam er de huidige Nieuwe Havenpoort, iets verderop aan de J. A. van der Goeskade. En dan was er nog de Poort naar de Oostschans of de Bleijkveldse Poort waar nu het begin van de Albert Joachimikade is. Het gebied ten oosten van de Oostvest en van de haveningang was Kloetings grondgebied. In 1554 was er een grote brand waarbij een kwart van de stad afbrandde. Na de brand ging men stenen huizen bouwen, bijvoorbeeld de monumentenpanden die nu aan de haven in de stad staan. Rond 1570 moet Goes ongeveer 2500 á 3000 inwoners hebben gehad.

Goes met omwalling
(kaart door Jacob van Deventer)

⁷ Dit was onderdeel van de zogenaamde "Hoekse en Kabeljauwse Twisten", die van ongeveer 1350-1490 duurden.

⁸ Blokhuis is een oude benaming voor een verdedigingswerk. De naam komt van blochuis (balkenhuis), een huis van balken. Woorden als blokkeren en blokkade zijn hiervan afgeleid.

De stadsverdediging rond 1500

Het stadsbestuur behoorde de ingezetenen tegen aanvallen van buitenaf te beschermen.

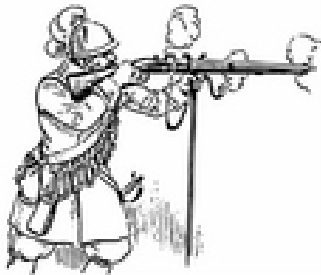
Zo rond 1468 werd besloten de stad in vier kwartieren in te delen. Elk kwartier had een eigen hoofdman. Er werd in elk kwartier gezorgd voor wapens en vuurpannen met teer. De inwoners van zo'n kwartier moesten zelf voor hun uitrusting zorgen.

Vanaf 1477 was er oorlogsdreiging van de Fransen vanuit Vlaanderen. De stadsverdediging moest op orde worden gebracht. Voor de 's Heer Hendrikskinderenpoort lag een dam en voor de andere drie grote poorten lag een houten brug over de vest. De poorten en bruggen moesten bewaakt worden. Er werd op toegezien dat de poorten op tijd geopend en gesloten werden. Zelfs het stadhuis werd permanent bewaakt, en de schutters moesten overdag met wapens en harnas de poorten bewaken.

Burgers werden gemobiliseerd en moesten wachtlopen. Als de stadsbode een oproep deed of als in dringende gevallen de klok luidde moesten de burgers zich in hun eigen kwartier melden.

Wie dat niet deed, kreeg een geldboete.

In 1485 kreeg elk kwartier van het stadsbestuur vier kleine kanonnen, zogenaamde serpentines. De ambachtsgilden leverden haakbussen. (De haakbus was een type geweer dat van de 15^e tot de 17^e eeuw werd gebruikt en werd ontstoken met een lont.)

haakbus

In 1488 werd besloten om de verdeling van de stad in vier kwartieren op te heffen. Nu kreeg elk belangrijk ambachtsgilde de taak om een deel van de poorten en muren te verdedigen. Verder werden er blokhuizen en verdedigingstorens gebouwd. Er waren vier torens: de Pijntoren, de Weverstoren, de Sint-Sebastiaanstoren en de Grote toren achter het klooster.

Er waren ook gebouwen buiten de muren, bijvoorbeeld de zoutketen bij de haven. Aangezien er geen geld voor was, bleven die gebouwen onverdedigd. Gelukkig bleef oorlog uit.

In de loop van de 16^e eeuw raakte het hele verdedigingsstelsel in verval. Men ging in de torens en poorten wonen en er werden huisjes en hokken tegen de muren en wallen aan gebouwd.

Vanaf 1566 werden de vestingwerken opgeknapt, onder druk van de gewelddadigheden van de beeldenstorm die Nederland toen teisterde. Alle bouwsels werden verwijderd en de Ganzepoort, de Oostpoort en het houten poortje in het noorden werden versterkt. (Hiernaast is de Ganzepoort te zien na de opknappbeurt.)

De schuttersgilden

Er waren in Goes drie schuttersgilden. Het voetbooggilde⁹ (Sint Jorisingilde) vanaf 1359, het handbooggilde (Sint Sebastiaansgilde) vanaf 1469 en het kolveniersgilde (Sint Adriaansgilde) vanaf 1516. De kolveniers hadden een geweer. Later, in de 16^e eeuw, gebruikten alle schutters een geweer.

De leden van de schutterij werden door de baljuw¹⁰ aangewezen. Meestal waren het lieden uit de gegoede burgerij. Wie weigerde kreeg een boete en werd vastgezet. Schutter werd je voor het leven. Het lidmaatschap kon wel beëindigd worden, bijvoorbeeld als iemand zich ernstig misdroeg of buiten de stad ging wonen of tot armoede verviel.

Goes kreeg inkomsten door accijns (belasting) op allerlei producten. De schutterijen kregen elke maand een bedrag uit die accijnzen. In de loop van de 16^e eeuw werd dat minder en uiteindelijk werd dat afgeschaft.

De schutters oefenden voor de sport en schoten in wedstrijden naar de zogenaamde papegaai. Ze konden ook worden ingezet voor de verdediging van de stad. Het oefenen gebeurde maandelijks in de schuttershoven waarin de doelen stonden. Het schuttershof van de handboogschutters stond waar nu V & D staat. Het schuttershof van de voetboogschutters stond ernaast, waar nu het Schuttershof is. Het schuttershof van de geweerschutters (de kolveniershof) lag tussen de Wijngaardstraat en de Westwal, ongeveer waar nu het Bleekveld en theater De Mythe zijn. De schuttershoven zijn tussen 1611 en 1613 geheel vernieuwd en verfraaid. Van de schuttershoven is nu niets meer over. Om de nieuwe zaal van het schuttershof te versieren zijn door Cornelis Eversdijk grote schilderijen van de schutters gemaakt (in de zaal van het museum te zien). Op de schilderijen (de schuttersstukken) is de kleding van die tijd goed te zien. Tijdens gevechten werden de schutters beschermd door een harnas, een schild en een metalen halskraag.

Voorbeeld van een parure

Deel schilderij schuttersgilde

Een parure was een draagspeld waaraan men kon zien dat iemand lid was van een bepaald schuttersgilde. Het lidmaatschap was belangrijk omdat je alleen lid kon worden van het stadsbestuur of van een van de hogere colleges als je schutter was.

⁹ "Voetboog" was in Nederland de gebruikelijke naam voor kruisboog.

¹⁰ Een baljuw was de vertegenwoordiger van de vorst in een stad of een plattelandsgebied. Hij verschilde van een (ambachts)heer: een baljuw was geen edelman, werd in geld betaald en kon uit zijn ambt worden ontheven. Eigenlijk was de baljuw een heel vroege ambtenaar.

In feite hebben de schutterijen maar een zeer beperkte rol gespeeld bij de stadsverdediging. Goes had eigenlijk niets van oorlogen te lijden. In vreedstijd waren de schietwedstrijden belangrijk. De winnaar van zo'n wedstrijd werd de schutterskoning en genoot veel voorrechten. In 1798 werden de schuttersgilden opgeheven. Ze waren toen al veranderd in een soort herensociëteiten, want echt geschoten werd er niet meer.

Situatie eind 16^e eeuw

In die tijd speelde de strijd van de hervormden tegen de katholieke kerk.

Het waren roerige tijden, zeker toen de rebellen (de Geuzen) in opstand kwamen tegen het Spaanse gezag. Goes bleef de regering trouw en verwachtte een aanval van de Geuzen. In april 1572 werd een Spaans garnizoen in Goes gelegerd als bescherming. In augustus 1572 begon het beleg van Goes (zie afbeelding hieronder), waarbij de Geuzen ook de handel blokkeerden. Op 21 oktober 1572 werd Goes ontzet door Spaanse troepen.

De onkosten die Goes had gemaakt voor het garnizoen werden niet vergoed. Bovendien had de handel stilgelegen en waren de zoutketen in vlammen opgegaan. Goes zat financieel aan de grond.

Beleg van Goes in 1572

In 1576 kwam er een vredesverdrag en de Spaanse troepen verlieten Goes. Omdat nu de Spanjaarden de vijand waren geworden, werden de schutterijen ingeschakeld voor de verdediging van de stad. Bij de zogenaamde Satisfactie (= voldoening) van 1577 ging Goes over naar de Prins van Oranje.

Na het beleg van Goes, in 1578, werd de stadsverdediging veranderd. Er kwam een burgerwacht, bestaande uit daarvoor aangewezen burgers. Aan het hoofd stond een burgemeester met de rang van kolonel. De burgerwacht was verdeeld over drie vendels (= vaandels): het blauwe, het oranje en het witte vendel. Elk vendel bestond weer uit twee compagnieën: een oude en een jonge. De stadswallen werden verdeeld in zes gedeelten en elke compagnie moest een gedeelte verdedigen. De officieren die aan de vendels leiding moesten geven, kwamen uit de schuttersgilden.

Vanaf 1600

Na 1600 krabbelt Goes er weer bovenop. Al in 1585 was vanwege de Tachtigjarige Oorlog begonnen met de bouw van fortificaties onder toezicht van Prins Maurits. De gedachte was dat Goes een belangrijke rol zou kunnen spelen in de opstand tegen Spanje, dus moest de stad goed verdedigd kunnen worden. De ideeën en principes van Simon Stevin, de leermeester van Prins Maurits, dienden als uitgangspunt. In totaal is er zo'n 40 jaar aan de vestingwerken gebouwd. Bij de haven kwamen bolwerken met schansen, de Westerschans en de Oosterschans.

Op het kaartje hieronder zijn ze helemaal rechtsonder te zien. Bijzonder was dat de fortificaties helemaal doorliepen tot aan de toenmalige Schenge. Ook zijn de uitstekende delen van de fortificatie langs het water, de bastions, goed te zien. Die hadden het voordeel dat de belegeraars vanuit verschillende hoeken onder vuur genomen konden worden.

De stad Goes ca. 1650 (door Jacob Reynoutsen)

Bij de Ganzepoort kwam een extra verdedigingswerk (links op de kaart van 1650). Duidelijk zijn ook de twee ravelijnen te zien, linksboven op het kaartje (een ravelijn is een vijfhoekig buitenwerk van een vesting en is bijna geheel omgeven door water). De ravelijnen zijn nog bekend onder de namen Ravelijn de Groene Jager en Ravelijn De Grenadier.

Midden 19^e eeuw zijn al die versterkingen gesloopt. Door de modernisering in de oorlogvoering was het nut van de fortificaties ook sterk verminderd. En door de uitbreiding van het verkeer en de grootte van de boerenkarren stonden de muren en poorten alleen maar in de weg. Zo werd ook stadsuitbreiding mogelijk.

Wat is er nog van overgebleven? Waar nu de M. Smallegangesbuurt is, heeft een bastion gelegen dat tot de fortificaties behoorde (ongeveer in het midden van het kaartje). De naam is bewaard gebleven en aan het verschil in hoogte is nog te zien dat er een versterking heeft gelegen. Bij de Westhavendijk zijn ook nog restanten van bastions te vinden. Ook de Westerschans is nog in het veld te herkennen ten noorden van de sportvelden langs de Westhavendijk. Van de Oosterschans zijn wellicht fundamenten te vinden als gegraven wordt voor de aanleg van de nieuwe woonwijk, de Goese Schans. Hier en daar zijn nog wat grachtrestanten te vinden. Van de Ganzepoort is alleen de Stenen Brug overgebleven. Op de plattegrond van Goes is de oude vestingvorm nog terug te vinden.

Beknopte literatuuropgave:

W. Blockmans en P. Hoppenbrouwers: Eeuwen des ondersheids - een geschiedenis van middeleeuws Europa (Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 2006)

Prof. Dr. C. Dekker: Een schamele landstede, geschiedenis van Goes tot aan de Satisfactie van 1577

L. H. Remmerswaal: Een duurzame alliantie, gilden en regenten in Zeeland, 1600-1800 (uitgave van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Middelburg, 2009)

J. A. Jolles: De Schuttersgilden en Schutterijen van Zeeland (uitgave van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, Middelburg, 1934)

K. Bos en R. van Heeringen: Vliedbergen in het Zeeuwse landschap

L. J. Abelmann: De stadsverdediging van Goes tot in de 16^e eeuw (Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland, no. 3, 1977)

J. van der Woude: Het beleg van Goes, 1572 (Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland, no. 7, 1981)

Gemeente Goes: Katern "Goes, hart van Zeeland"

Stadsarchief Goes

Beeldbank Zeeuws Archief
Zelandia Illustrata

www.goes.nl

www.geschiedeniszeeland.nl

www.scez.nl